

Arkhe-logos Hegel Özel Sayısı Üzerine: Giriş

1770-1831 yılları arasında yaşamış olan Georg Wilhelm Friedrich Hegel kuskusuz Alman idealizminin ve dahası felsefe tarihinin en önemli düşünürlerinden birisidir. Ona dair en yaygın düşüncelerden birisi onun bir sistem filozofu olmasıdır ve bu bakımdan Aristoteles'e benzetilmektedir. İnsanın evrenle, doğayla, Tanrıyla, diğer insanlarla ve kendisiyle ilişkisini anlamaya dair felsefenin bölündüğü her bir alanı adeta tek bir bedeni ve yaşamı oluşturan canlı bir bütün gibi ele almıştır. Bunu da kendisinin geliştirdiği spekülâtif düşünce tarzıyla yapmayı hedeflemiştir. Bu düşünce tarzının en belirgin özelliği ise karşıtlıklar olarak gözüken tüm ikiliklerin aslında ayırırda özdeş bir bütünü oluşturmasıdır. Gerçekliği ya da hakikati edinmek adına gösterilen çabada dikkat edilmesi gereken husus ruh-beden, özne-nesne, doğa-tin gibi karşıtlıklar karşımıza çıktığında, bunlardan birini özsel diğerini özsel olmayan şeklinde düşünmemektir. Böylece gerçekliği anlamaya ve ifade etmeye çalışan felsefenin ve nesnesinin çokluktaki birliği gibi hakikat de (*Wahrheit*) ayırırda özdeş bir bütündür (*Ganze*). Bu da hakikatin töz olduğu denli özne olduğu anlamına gelir. Daha açık bir dille ifade etmek gerekirse hakikat durağan, aşkınsal ve soyut bir evrensel değil tam tersine dinamik, içkin ve somut bir evrenseldir. Gelişim halinde olan somut evrensellik (*konkrete Allgemeinheit*) ise Hegel'in anlama yetisi metafiziği olarak adlandırdığı ve kendisine kadar gelen felsefi düşünce tarzının ürettiği tüm ikilikleri aşmak için öne sürdüğü bir kavramdır. Somut evrenselliğin ne olduğunu anlayabileceğimiz düşünce tarzı ise yukarıda da bahsettiğimiz spekülâtif düşüncedir ya da Hegelci diyalektik düşüncedir. İşte gerçekliğe ve onu düşünen özneye dair birliğin, soyut değil de somut olmak bakımından ayırırda özdeş birliğin özü diyalektiktir. Bu diyalektik, karşıtların birbirini dışlamadığı ve bir karşıtlığın diğerini kendisinde eritmediği bir hareket şeklini sergiler. Bu hareket biçimi de hem gerçekliğin ya da varlığın hem de düşüncenin hareket tarzıdır. Bu hareket tarzının ortaklığı ise bize birbirine karşı ilgisiz olmayan ancak bir diğerinde kendisini bularak ilerleyen bilinçli bir süreci işaret eder.

Bu da bizi Hegel'in felsefi sistemi için oldukça önemli olan bir diğer

kavram olarak Tin'e (*Geist*) götürür. Zira Hegel'in felsefi sistemine giriş niteliğinde olan ünlü eseri *Tinin Fenomenolojisi*'nde Tin özne-nesne, kendilik-dünya, öznellik-nesnellik gibi ayrımların biri ön plana çıkıp hakikat buna göre açıklanmaya çalışıldığında doyum bulmaz ve daha yüksek bir açıklamayı talep eder. Bu talebin sonucunda Tin, karşıtlardan hiçbirinin bir diğerini kendi içerisinde yok etmediği ya da etmemesi gerektiği ancak birbirlerinin varoluşlarında kendi varoluşlarının da mümkün olabileceği bilincine ulaşır. Ancak bu sayede Tin bir özbilince sahip olabilir, yani bir başkasında ama kendisine yabancı değil de kendisinin olan bir başkasında kendisiyle özdeş olabilir. Bu sürecin başında kendinde (potansiyel) olup ancak sonunda kendisi-için (edimsel) olacak hedef, bir başkasında kendisiyle olmak ya da kalabilmek (*bei sich selbst in seinem Anderen*) şeklinde ifade edilen özgürlüktür (*Freiheit*).

Hegel *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de Tinin özbilinç kazanarak özgürlüğe ulaşacağı sürecin başlangıç noktası olarak Batı'yı, özel olarak Antik Yunan'ı işaret eder. Nitekim Hegel kendi felsefesi için oldukça önemli bir yer işgal eden Tin, özgürlük, etkinlik (*Tätigkeit*), potansiyel-edimsel gibi pek çok kavramı Antik Yunan düşüncesinden etkilenerek geliştirmiştir. Hegel'in Antik Yunan'dan etkilenimine dair bir başka önemli gösterge de kendi düşünce sistemini en olgun şekliyle sunduğu üç ciltlik *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin (1817, 1827, 1830) bölümlenmesidir. Zira Antik Yunan'daki felsefenin mantık-fizik-etik olarak bölümlenmesine paralel olarak Hegel de *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin ilk bölümünü *Mantık Bilimine*, ikinci bölümünü *Doğa Felsefesi*'ne ve son bölümünü de *Tin Felsefesi*'ne ayırmıştır. Bu üç ana bölüm Hegel'in spekülâtif düşünce ve diyalektik yönteminin bir sonucu olarak, birbirlerine dışsal olarak eklenmek yerine, her biri kendi içinden bir sonraki bölümü türetir. Hegel'e göre kendisinin felsefi bölümlenmesi diyalektik bir gelişimin içsel zorunluluğu ile türetilmesi bakımından Antik Yunan'daki bölümlenmeden farklıdır. Zira Hegelci düşünce biçiminin en önemli yanlarından biri de form/yöntem ve içeriğin, akılsal ile edimselin, özne ile nesnenin, düşünce ile gerçekliğin Antik Yunan'dakinden farklı olarak birbirleri ile etkileşim halinde gelişmeleridir. Bu gelişim de aslında genel olarak tinin kendilik bilinci kazanma yada özgürleşme sürecidir. Hegel, bu özgürleşme süreci ile modern felsefede Descartes ile birlikte somutlaşan ruh-beden, özne-nesne, düşünce-gerçeklik gibi ikililikleri aşarak birliğe ulaşmayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda önüne koyduğu model Antik Yunan'dır. Zira, Hegel'e göre, modern dönemden farklı olarak Antik Yunan'da düşünceyi varlıktan ya da bilgi gerçeklikten ayıran keskin bir çizgi söz konusu değildir; özne ve nesne bir birlik içerisinde.

Hegel bir yandan Antik Yunan'daki özne-nesne birliğini över ve bunu model alırken, öte yandan kendi çağdaşlarından farklı olarak, Antik Yunan'a geri dönmek yerine, onu kapsayacak şekilde aşılması gerektiğini dü-

şündür. Zira Antik Yunan'daki birlik dolaysız bir özne-nesne birliğidir. Hegel'e göre, bu dolaysız birlikte eksik olan, öznelğin/bireyselliğin kavram (kendinde) olarak var olmakla birlikte tam olarak edimselleşememesi (kendisi-için), tözsel ve evrensel olanın gölgesinde kalmasıdır. Hegel'in ileri sürdüğü ulaşılmaması gereken birlik özne-nesne vb. karşıtlıkların dolaylı birliğidir. Örneğin nesnellik düşüncesi gerçekten var olabilmek ve hakikatine ulaşmak adına, öznelliği kendisinden türetmeli ve kendi karşıtını kendi içerisinde taşıyan bir birlik olmalıdır. Bu şekilde ortaya çıkan birlik, başkasında kendisiyle kalan ve böylece kendisine yabancı bir başkasının olmadığı doğru bir birlik, yani dolaylı birliktir.

Hegel, başkasında kendisiyle özdeş kalmayı gerçek özgürlük diye adlandırır. Nitekim kendine yabancı bir başkasıyla ilişkili olup ona bağımlı olmayan şey özgürdür. Hegel'e göre bizi bu özgürlüğe düşünceden başkası ulaştıramaz; çünkü yalnızca düşünce kendi kendisinin nesnesi olup kendi başkasında kendisiyle olandır. Hegel'e göre yukarıda da bahsettiğimiz üzere Antik Yunan dünyası özgürleşme sürecinin başladığı yerdir. Zira Antik Yunan tek kişinin değil de birkaç kişinin özgür olması bakımından Doğu'dan üstün ancak tüm insanların özgür olmaması bakımından da henüz eksiktir. Yine de düşüncenin maddeye nüfuz edip, kendiliğın maddede kendisini tanıyarak yabancı olanı kendisiyle ilişkilendirme sürecinin başlaması ve bu sayede de bir başkasında kendisiyle olma fikrinin tohumu Antik Yunan'da ekilir. Bu sebeple Antik Yunan dünyası ve felsefesi Hegel'in düşünce sistemini anlamamızda kilit bir rol oynar.

Kuşkusuz Hegel'in felsefesini anlamak adına özellikle Kant, Fichte ve Schelling olmak üzere kendi çağdaşlarının yanı sıra erken modern dönem filozoflarıyla ilişkisi hakkında düşünmek elzemdir. Bu konuda pek çok çalışma mevcuttur ve yenileri de buna eklenmeye devam etmektedir. Bununla birlikte özelde Anglo-Sakson dünyada olmak üzere genel olarak Batı'da Hegel'in modern felsefeyle ilişkisi üzerine pek çok çalışma bulunurken Antik Yunan düşünürleriyle ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Türkiye'de ise bu konuda hemen hemen hiç çalışma yok diyebiliriz.

Biz de hem 2020 yılının Hegel'in doğum yılı olması hem de ülkemizde Hegel ve Antik Yunan felsefesi üzerine çalışmalara küçük bir katkı sağlayıp bu konuda başka çalışmalara da vesile olmak dileğiyle *Arkhe-logos* 2020 Güz sayısını "Hegel Özel Sayısı" olarak belirledik.

Bu sayımızda Hegel'in Parmenides yorumundan Yeni-Platonculuk ile ilişkisine kadar Hegel ve antik dönem Yunan felsefesi etkileşimini ele alan altı yazı yer almaktadır. Bu yazıların dışında da Hegel'in 19. Yüzyılda İtalya'daki etkisini Bertrando Spaventa üzerinden okuyan ve Hegel'in felsefesinde önemli bir yere sahip olan eğitim (*Bildung*) anlayışını bizlere sunan iki yazı bulunmaktadır. Aşağıda sizlere kısaca tanıtacağım makalelerin bu konuda yapılacak yeni çalışmalara ilham kaynağı olmasını dilerim.

Arif Yıldız, “*Hegel’s Critique of Parmenides in the Science of Logic*” (*Hegel’in Mantık Bilimi’nde Parmenides Eleştirisi*) adlı makalesinde Hegel’in *Mantık Bilimi*’nin başlangıcını oluşturan varlık kategorisinin diyalektik ilerleyişinin daha açık bir şekilde kavranılabilmesi için öncelikle Hegel’in Parmenidesçi varlığı nasıl kavradığını inceler. Zira Yıldız’ın ileri sürdüğü üzere, Parmenides Varlığı saf bir düşünce belirlenimi olarak tanımlandığından *Mantık Bilimi*’nin ilk kısmında kritik bir öneme sahiptir. Yıldız Parmenidesçi Varlık anlayışının önemine vurgu yaptıktan sonra, Hegel’in saf varlık ve saf yokluk incelemesinde Parmenidesçi varlık anlayışının anlama yetisinin işlevine niçin ve nasıl ışık tuttuğunu gösterir. Hegel *Mantık Bilimi*’ne *Notlar*’da kendi saf varlık ile saf yokluk tanımlamasını Parmenides’in tanımlamasıyla ilişkilendirir. Saf varlık ile saf yokluk diyalektiğini anlamak ise, Hegel’in felsefi sisteminin ilerleyişi için temeldir. Bu sebeple Yıldız, Hegel’in Parmenidesçi varlığı yorumlamasının tarihsel bir yorumlama çabasının ötesine uzanarak Hegel’in bilim sistemine giriş kapısı olan saf varlıktan saf yokluğa geçiş diyalektiğini anlayabilmemiz adına kritik olduğunu ileri sürer.

Allegra de Laurentiis “*Bir ve Kavram: Hegel’in Platon’un Parmenides’inin Yorumu Üzerine*” adlı makalesinde Hegel’in *Mantık Bilimi*’nde önemli bir rol oynayan Platon’un Parmenides diyalogunu yeni bir bakış açısıyla irdeleyerek Hegel’in Kavram öğretisiyle benzerliğini ileri sürer. Hegel *Büyük ve Ansiklopedi Mantık*’ın yanı sıra *Antik Felsefe Üzerine Dersler*’deki yorumunda *Parmenides’in ilk spekülatif felsefe (prima philosophia speculativa)* konumuna yaklaştığını belirtir. Bu yorum ilk başta hem metinsel hem de tarihsel temelde savunulamaz gözükse de, De Laurentiis bu tezi savunmak adına ilk olarak *Parmenides*’in ana konusunun ne olduğunu açıklığa kavuşturmanın gerekliliğini vurgular. Genelde ileri sürülen aksine, Parmenides’in diyalogdaki konuşmasının konusu filozof Parmenides’in değişmeden kalan Varlık’ı ya da Bir’i değil, aksine zihin ve Benlik’in birliğidir. Bu birliğin çözümlenmesi de Hegel’in Kavram olarak adlandırdığı şeyin içsel olarak çelişkili doğasını kavramaya yönelik ilk girişim olarak karşımıza çıkar. Böylece bu makalede De Laurentiis, *Parmenides*’te ortaya koyulan dinamik Bir anlayışının Hegel’in Öznel Mantık’daki Kavram anlayışıyla benzer bir yapıyı sergilediğine dair tezlerini ortaya koyar.

Enver Orman “*Platon’un Ruhu Hegel’in Tini*”, adlı makalesinde ruh ve ruh ile beden arasında kurdukları ilişki temelinde Platoncu idealizmin düalist karakterini ve Hegelci mutlak idealizmin monist karakterini ortaya koyar. Platoncu idealizm, Hegel’in tasarımsal düşünce diye adlandırdığı düşünce biçiminden dolayı duyumsanan dünya ve idealar, ruh ve beden gibi bazı temel sorunlarda katı ve tasarımsal ayrımların çözümsüzlüğüne varır. Buna karşıt olarak Orman, Hegelci idealizmde ruh-beden, ideagörüngü gibi farklı düzlemlerin birbirinden ayrılması kadar birleştirilmesinin de önemini, Hegel’in ayrımda özdeşlik ya da çoklukta birlik anlayışı

çerçevesinde çözümler. Böylece Orman bu makalede ruh-beden ikiliği merkezinde Hegel'in ayırında özdeşlik şeklinde ele alacağımız monist idealizm çeşidini ortaya koyarken tin kavramı üzerinden Hegel'de ruh ve beden arasındaki ilişkinin somut ve diyalektik yapısını gösterir. Ruh-beden ilişkisinin diyalektik etkileşiminin sonucu olarak Tin anlayışını ise *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin üçüncü cildi olan *Tin Felsefesi* bağlamında bize sunar.

Alfredo Ferrarin "Hegel'in Aristotelesçi Akıl Öğretisini Sahiplenişi" adlı makalesinde Aristoteles'in felsefesinin her bir alanında önem taşıyan *nous* anlayışını Hegel'in nasıl yorumladığını ve kendi felsefi görüşüne göre sahiplendiğini inceler. Aristoteles'in *Metafizik* inde olduğu denli *Ruh Üzerine* adlı eserinde de son derece önemli bir yer işgal eden ve bu sebeple kendisinden sonra gelen pek çok düşünürün hakkında yorumlarda bulunduğu *nous* öğretisi, spekülatif yapısından ötürü Hegel'in kendisinin de üzerinde önemle durduğu bir kavramdır. Ferrarin'in belirttiği üzere Hegel'in Aristotelesçi *nous* öğretisine duyduğu şevk, hem Hegel'in *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de *nous* öğretisine dair istisnai övgüsünde ve de Hegel'in *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'ni Aristoteles'in *Metafizik* inden tanrısal *nous* üzerine yaptığı alıntıyla bitirmesinden anlaşılmaktadır. Ferrarin Hegel'in felsefi çabasını anlamamızda oldukça önemli olan Aristoteles'in *nous* öğretisini alımlayışına dair Schelling'den Gadamer'e kadar pek çok düşünürün sert eleştirilerde bulunduğunu belirtir. Ancak bunun ardından da kimi zaman Hegel'in *nous* yorumlayışı bazı noktalarda keyfi olsa bile yine de Hegel'in *nous* öğretisini yorumlayışının yetersiz olmadığını göstermeyi hedefler. Bunun için de Hegel'in yorumunu yanlış diye bir kenara atmadan önce onu felsefi olarak çözümlenmeye girişir. Bu makalede böylece Ferrarin'in kendisi için belirlediği amaç Hegel'in kendi felsefesi içerisinde Aristotelesçi *nous* öğretisini sahiplenişinin anlam ve amacını ortaya koymaktır.

Bahadır Söylemez "Solon ve Peisistratos Çıkmazı: Hegel'in Perspektifinden Platon ve Aristoteles'in Politik Felsefeleri Üzerine Bir İnceleme"de, Hegel için felsefe ile tarih arasında ayrılmaz bir bağ olduğu görüşü üzerinden Solon ve Peisistratos, Platon ve Dionysos ile Aristoteles ve İskender arasındaki ilişkiyi olan-olması gereken diyalektiği üzerinden incelemektedir. Felsefe, Hegel'e göre, var olanın kavranılmasını görev edinir. Ancak var olanı sorgulayan birey kendi çağının çocuğu olduğu gibi felsefe de yalnızca kendi zamanının gerçekliğini düşünülebilir kılar. Böylece geçmişe bakış salt geçmişe bakış değil şimdinin bakışıdır. Söylemez de bu düşünce çizgisi üzerinden 19. yüzyılın dünyasının ve düşüncesinin çocuğu olan Hegel'in geçmişe bakışına eşlik ederek *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'den hareketle Solon-Peisistratos, Platon-Dionysos ve Aristoteles-İskender ilişkisini olan ve olması gerekenin yanı sıra teori ve pratik diyalektiği açısından çözümlenmeyi hedefler.

Eyüp Ali Kılıçaslan “Hegel ve Yeni-Platonculuk” adlı makalesinde Antik Yunan felsefesi’nin iki büyük ismi Platon ile Aristoteles’in düşüncelerinin bir sentezi olarak vücut bulan ve Hegel’in felsefi görüşünü anlamamızda da kritik bir öneme sahip olan Yeni-Platonculuğun hem Hegel’e etkisini hem de Hegel’in onu felsefesinde ne denli benimsediğini inceler. Kılıçaslan’ın belirttiği üzere *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler* Hegel’in felsefi sisteminin olduğu kadar felsefesinin de anlaşılmasında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Zira Hegel’in de belirttiği üzere Hegel’in sisteminin ruhu ve tözü olarak nitelendirebileceğimiz *Mantık Bilimi ile Felsefe Tarihi Üzerine Dersler* bir paralellik sergiler. Böylece Hegel’in felsefi çabasını anlamak adına bu denli önemli olan *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*’de Yeni-Platonculuk, Kılıçaslan’ın ileri sürdüğü üzere antikitenin tüm spekülatif zengin içgörülerinin kendisinde kanıtlandığı sistemdir. Özellikle de Proklos’un felsefi antikitenin doruğu ve yeni bir dönemin başlangıcı olması bakımından da diyalektik açıdan Hegel’in felsefesi için önem taşımaktadır. Sonuç olarak Yeni-Platoncu felsefe tarihsel ve sistematik anlamda Hegel için kritik bir öneme sahip olduğundan, Kılıçaslan bu makalede Hegel’in Yeni-Platoncu felsefeyle ilişki düzeyini ortaya koymaktadır.

Barışcan Demir “Hegel’in Kapatana-Oluş’unda Yeri Olmayan *Novum*”, adlı makalesinde felsefenin ‘Yeni’ olana hayretle başladığında uyuklayan, kapalı düşünceyi uyandırdığını vurgular ve Hegel’in felsefesinin ontolojik açıdan bir kapanışa işaret eden bütün tasarımı doğrultusunda ‘Yeni’ olana içinde yer vermeyen bir kapatana-oluş olduğunu ileri sürer. Demir, eğer Jaspers’in işaret etmiş olduğu gibi, devinimle eşleşen felsefenin kendini “uyanıklık”ta gösterdiğini kabul edersek, bu durumda felsefenin “uyutulmuş”unun, onun deviniminin durdurulmasını imlediğini düşünebiliriz tezini ileri sürer. Peki felsefe nasıl uyutulur? Demir’e göre, felsefe, ancak sonu getirildiğinde ya da durmaksızın tamamlanmaya işaret eden bir uyurgezerliğe terkedildiğinde uyutulabilir. Bunun ardından Demir, Heidegger’den aktarımla “Yunanlılar” isminin bize felsefenin başlangıcını, “Hegel” isminin ise felsefenin tamamlanışını düşündürdüğünü belirtir. Böylece Demir, makalesinde ilkin, Hegel’le birlikte felsefenin uyutulup uyutulmadığını ve eğer filozofun düşüncelerinde böylesi bir “tamamlanma” fikri söz konusuysa, bunun ne bakımdan ortaya konabileceğini tartışır. Ardından, Hegel’in “geçmiş”, “Mutlak Tin” ve “geçmiş ile Mutlak Tin arasındaki ilişki”yi ele almasının, felsefeyi ne bakımdan kapatmakta olduğunu gösterir. Son olarak da Aristotelesçi madde kavrayışına sırtını yaslayan Bruno ve Bloch’un geliştirdiği ontolojiler üzerinden, Hegel’in kapatana-Oluş’unun karşısında, nasıl bir açana-Oluş düşüncesinin geliştirilebileceğini ortaya koyar.

Sevgi Doğan “XIX. Yüzyılda İtalya’da Hegelcilik ve Bertrando Spaventa” adlı makalesinde 1800’lerin ortalarında birlik arayışı içerisinde olup yeni oluşum halinde olan bir ulusun neyin arayışında olabileceği sorularını Hegelci felsefe ile birlikteliği içerisinde cevaplamaya çalışır. Doğan, bu

sorulara Hegelci felsefeyle verilmeye çalışılan cevapların yanında bu sorular eşliğinde de Hegelci felsefeye yeni bir bakışı bize sunar. Bu incelemeye girişken de Doğan, Bertrando Spaventa'yı ön plana çıkartır. Zira 19. yüzyılda birlik olma arayışındaki İtalya'da Bertrando Spaventa, önünde bulduğu gerçekliğin çözümlenmesinde ve ideal ile real arasındaki ilişkide yol gösterici olarak Hegel'in felsefesine dayanır. Bu sayede İtalyan idealizminin öncülerinden olan Spaventa, Hegelci felsefenin İtalya'da tartışılıp yayılmasına ve Yeni-Hegelciliğin ortaya çıkmasına vesile olur. Böylece Doğan, birlik arayışında olan bir ulus için felsefenin yeri ve anlamı nedir sorularını özelde Spaventa'nın Hegelciliği üzerinden cevaplamayı amaçlar. Doğan'ın bu makaledeki temel sorusu ise 19. yüzyıl İtalya'sında yeni Hegelciliğin doğmasına ön ayak olan Spaventa'nın felsefe ve ulus arasında kurduğu ilişkinin nelidir.

Nurgül Karabağ Erdem "Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in Eğitim Düşüncesi" adlı makalesinde, Hegel'in doğrudan eğitim felsefesi üzerine bir kitabı ya da makalesi olmamakla birlikte eserlerinin ve düşüncesinin içerisine baştan sona sinmiş olan eğitim düşüncesini işler. Hegel'in özellikle *Tinin Fenomenolojisi*'nden itibaren üzerinde durduğu eğitim düşüncesi için kullanılan teknik terim *Bildung*tur. Erdem'in ileri sürdüğü üzere, *Bildung* kültürel ve düşünsel bir biçimlenme olarak insanın özgürleşebilmesi, özgür bir varlık olarak kendisinin farkına varabilmesi ve de en nihayetinde kendisini gerçekleştirebilmesi için temeldir. Bu sebeple *Bildung* insanın sadece kurumsal bir alanda elde edebileceği kazanım olmakla kalmaz, aynı zamanda başından itibaren doğayla, evrenle, canlılarla ve diğer insanlarla girdiği ilişkilerde içerisinden geçtiği ve oluşturduğu kültürel ve düşünsel tüm gelişimlerin, biçimlerin dizgesidir. Erdem, Hegel'in felsefesinde *Bildungun* değişme, oluşma anlamlarının yanında bir de emek anlamına da yaptığı vurguya değinir. Bununla birlikte de köle efendi diyalektiği üzerinden *Bildung* kavramının tahlilini yapar. Erdem, Köle'nin emeği sayesinde kendi doğasını değiştirip dönüştürebileceğini fark ettiğinde insan olmaya başladığı tezine dayanarak, Hegel'de eğitim ya da *Bildungun* insanlaşma sürecindeki önemini farklı boyutlarıyla bize sunar.

İyi okumalar ve yeni çalışmalara vesile olması dileğiyle!

Hegel Özel Sayı Editörü Dr. Öğr. Üyesi İ. Berk Özcangiller¹

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü, berk.ozcangiller@medeniyet.edu.tr.